

DRABAN CZ M. RÓBERT

II. Rákóczi Ferenc öröksége Kárpátalján*

II. Rákóczi Ferenc családja meghatározó szerepet játszott a XVI. századi magyar történelemben. A família szédületes karrierje együtt járt az anyagi gyarapodással, a fejedelem birtokainak nagysága 1,3 millió holdon terült el. A gazdag birtokok 27 vármegyét érintettek, de legnagyobb részük – közel egymillió hold – összefüggően a történelmi Magyarország északkeleti területére összpontosult. A későbbi nagyságos fejedelem ilyen hatalmas vagyron birtokában gondtalanul élhette volna fényűző életét, azonban ezt nem engedte mély vallásossága, erkölcsös, felelősségteljes személyisége, illetve családi hagyományai. A főurak azon szűk csoportjához tartozott, aki úgy érezte, hogy kiváltságos helyzete kötelezettséggel jár együtt, amelyet egyaránt teljesítenie kell Istennel, a hazával és az ott élő emberekkel szemben. Ezekről a kötelezettségekről, amely gyakorta szembekerült az önérdékkel, Rákóczi maga is szól írásaiban. A szabadságharc kezdetén például ekként reagált a nép hívó szavára: „Be kell vallanom, az okosság minden szabálya ellenére vágtam neki; ifjúi hév lelkesített és hazaszeretet. Még visszafordulhattam volna s erre lett is volna bőven okom. De bátorított és lelkesített, hogy kiérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét. Kitartottam a magam elé tűzött cél mellett.”¹

Tanulmányomban a kárpátaljai Rákóczi-kultusz elemeit vizsgálom a magyar nemzeti identitás szempontjából, bemutatom történeti kereteinek kiépülését, értelmezem a nemzeti identitásra gyakorolt hatását.² A szövegben a jelenség meghatározó elemeire helyeztem a hangsúlyt: a tradíció kiépülésének állomásaira, illetve a kárpátaljai magyar közösség történeti tudatának jellemzőire. A tanulmány széles forrásanyagra épült, melyek közül ki kell emelnem a XVIII. században keletkezett naplókát és emlékiratokat,³ a kárpátaljai magyar történeti munkákat,⁴ és a XX. században megindult

* A tanulmányban közölt képek Ilyés Gábor *„Hazánk szentje, szabadság vezére”. II Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig (2020)* című könyvből származnak.

¹ II. Rákóczi Ferenc emlékezései és vallomásai. Budapest, 1942. Officina Nyomda és Kiadóvállalat, <https://mek.oszk.hu/10500/10571/10571.htm> (letöltve: 2020. 07. 30.) [II. RÁKÓCZI, 1942.]

² A korszak kedvelt kutatási területe a magyar történetírásnak. A téma válogatott bibliográfiáját adja: R. VÁRKONYI ÁGNES – KIS DOMOKOS DÁNIEL: *A Rákóczi-szabadságharc. Nemzet és emlékezet*. Budapest, 2004. Osiris Kiadó. 793–795.

³ A forrásokat közli: KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: *Rákóczi tükör 1–2*. Budapest, 1973. Szépirodalmi Kiadó.

⁴ VÁRADI-STERNBERG JÁNOS: *Századok öröksége*. Budapest, 1981. Gondolat Kiadó.; CSATÁRY GYÖRGY: *Rákóczi-emlékek és emlékhelyek Kárpátalján*. Ungvár, 2002. KMKSZ.; CSATÁRY GYÖRGY: *Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában*. Ungvár–Beregszász, 2008. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola., CSATÁRY GYÖRGY: *Rákócziinak dicső kora*. Ungvár, 2012. PoliPrint.

ruszin kutatások klasszikus monográfiáit.⁵ A nemzeti identitás és a kultusz kapcsolatrendszerét vizsgáló rész a kárpátaljai magyar kulturális szakemberek körében végzett friss kérdőíves kutatás eredményét mutatja be.⁶

Rákóczi kultusza Kárpátalján

A fejedelem alakja az elmúlt évszázadokban a magyarság „nemzeti narratívájának” szerves része lett, a szabadságharc ismerete nélkül nemcsak a magyar történelemtől alkotott képünk lenne csonka, hanem nemzeti tudatunk és identitásunk is. A Rákóczi alakját ábrázoló irodalom első klasszikus alkotása természetesen Mikes Kelemen nevéhez fűződik: a *Törökországi levelek*ben adott hiteles és gazdag képet a függetlenségi háború vezetőjéről. A vezérlő fejedelem alakja köré szerveződött kultuszban nagy szerepe volt Mikes munkájának. Nem csak a néphagyomány⁷ és a szépirodalom⁸ öröközte meg a szabadságharc vezetőjét, de a tudományos élet és a modern mindennapok világa egyaránt megőrizte emlékezetében.

Az elbukott 1848/49-es szabadságharc és a neoabszolutizmus fojtogató kora után, a kiegyezést követő dualizmus idején jelent meg Rákóczi kultusza Kárpátalján. Magának a kuruc költészetnek, a kurucos romantikának a felfedezése és tudatos népszerűsítése Thaly Kálmán nevéhez köthető. Az elismert irodalomtörténész Bereg vármegyébe többször látogatva, előadásokat tartott a szabadságharc helyi eseményeiről. Áldozatos munkájának eredményeként feltárult a kuruc világ költészete, újra megszólalt a tárogató hangja, valamint számbavették a legfontosabb emlékhelyeket és a millenniumi ünnepek alkalmával a munkácsi vár fokán helyt kapott a turulmadár is. A Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulójára Dolha főterén emlékmű épült a fejedelemhez hű ruszinok emlékére.⁹

A dualizmus utolsó két évtizedében a politikai életet is átható kuruc-kultusz 1906-ban sikerre vitte Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozataláért indított mozgalmat. A korabeli sajtó megszámlálhatatlan cikkben, történeti tárgyú közleményben foglalkozott a bujdosók földi maradványainak hazahozatalával és a kassai temetéssel.¹⁰ A koporsókat diadalmenetben vitték keresztül a fővároson, majd díszkísérettel szállí-

⁵ BONKÁLÓ SÁNDOR: A rutének. Budapest, 1940. Franklin Kiadó.; HODINKA ANTAL: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima”. Pécs, 1937. Egyetemi Kiadó.; UDVARI ISTVÁN: Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza, 1994. Bessenyei Kiadó.

⁶ A nyíregyházi Váci Mihály Kulturális Központ Közművelődési Kutatócsoportjának kutatását a Nemzeti Művelődési Intézet támogatta. A vizsgálat a kulturális szakemberek körében zajlott le 2020 tavaszán. A kérdőívben nyílt és félig zárt kérdések alkalmazásával a nemzeti azonosságtudatra, a jövőképre, valamint a történeti tudat összetevőire kérdeztünk rá. A válaszadók (32 fő) nem reprezentálják az egész kárpátaljai kulturális szakmát, de a kapott eredmények összhangban vannak az eddigi reprezentatív kutatások tanulságaival.

⁷ Meghatározó jelentőségűvé a Rákóczi-nótaként ismert Rákóczi-síralmai ének vált, melyre sokáig az első nemzeti himnusként tekintettek.

⁸ A fejedelem alakját és a kuruc világ nézeteit a XIX. századi nemzeti romantika költészete fedezte fel. Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János és Petőfi Sándor költészetében az osztrákokkal szemben álló magyar hősként jelennek meg a kurucok.

⁹ Bereg, 1903. május 10. 4.

¹⁰ A kárpátaljai Rákóczi-kultusz szempontjából fontos a kassai temetés, mert 1918 és 1945 között a terület Cseh-szlovákia része volt, így számtalan megemlékező csoport járt a fejedelem sírjánál. Vö. KINCSES KATALIN MÁRIA: II. Rákóczi Ferenc újratemetése. Rubicon, 2018. 11–12. sz. 103–111.

II. Rákóczi Ferenc öröksége Kárpátalján

tották Kassára,¹¹ a temetésre október 29-én került sor. Az ünnepségsorozat utolsó, legfényesebb eseményének lehetett szemtanúja az a 15000 fős nézőközönség, amely a rendőrkordonon kívül, a lakóházak ablakaiban, a város utcáin a díszmenetet szemlélte, illetve azok, akik belépőjeggyel rendelkezve a pályaudvar mellett felállított gyászcsarnokban és a dombon részt vehettek a szertartáson. Budapestről a hamvak reggel 5 óra 16 perckor 24 üdvözlő ágyúlovás és harangzúgás kíséretében érkeztek meg a kassai pályaudvarra. A megyei törvényhatóságok által küldött díszőrség az erre az alkalomra fölállított díszcsarnokban reggel 8 óráig vigyázta a fedelmet és társait a gyászszertartás megkezdéséig. Thaly Kálmán beszéde után a 2500 főből álló díszmenet ezt követően a dómhoz vonult. Ide már csak a meghívott egyházi méltóságok, állami tisztségviselők, a kassai előjárók, valamint a sajtó képviselői léphettek be. A hamvakat a klérus délután 5 órakor zárt körben helyezte el a kriptában. A tömeg a szertartás végeztével róhatta le kegyeletét a dombon ideiglenesen felállított ravataloknál. Ezekben az években vált Rákóczi személye és a kurucok hősie viselkedése a nemzeti kánon részévé, amelyben nagy része volt a történeteket megőrző népi emlékezetnek.¹²

A kedvezőtlen politikai feltételek ellenére Trianon után sem szakadt meg az emlékezés. Az 1935-ös év különösen jelentős jubileum: napra pontosan április 8-án volt a fejedelem halálának 200. évfordulója. Magyarországon és az elcsatolt területeken is megemlékeztek a fejedelemről, a szabadságharcról. A Csehszlovákiához tartozó Felvidéken Kassa, Pozsony, Komárom kulturális egyesületei szervezték az ünnepségeket, míg Kárpátalján a Szlovenszkoí Magyar

1. Tiszaújlak – Turulmadaras emlékmű – (1903, 1989)

Kultúregyesület járt élen az előkészítő munkában. A *Prágai Magyar Hírlap* helyszíni tudósítója április 5-én arról tájékoztatta az olvasókat, hogy a nevezetes napon, 10 órakor negyedórára Kárpátalja összes harangja megszólalt. A Kárpátaljai Magyar Egyesület koordinálásával április 7-én és 8-án nagyszabású ünnepségekre került sor, amely „Kárpátalja majdnem valamennyi községére és városára kiterjed. Ahol helyi szervezet van, ott kultúresték, matinéik lesznek, s több helyen a kuruc időköt felelevenítő műkedvelő színielőadásokat tartanak. Ezenkívül zarándokút szerveződik a tiszaujlaki Rákóczi-emlékoszlophoz (1.), s abban román zarándokok is részt vesznek, magukkal hozva a Rákóczitól kapott zászló ereklyét.”¹³ Az ünnepségek részeként Munkácson április 7-én este fáklós menet indult a Rákóczi-kastélyhoz, ahol megkoszorúzták a

¹¹ 1906-ban három helyszínen temették újra a Rákóczi-szabadságharc bujdosóit: Kassán 1906. október 29-én II. Rákóczi Ferencet, Zrínyi Ilonát, Rákóczi Józsefet, Bercsényi Miklóst, Csáky Krisztinát, Esterházy Antalt és Sibrik Miklóst; Késmárkon október 30-án Thököly Imrét; Vaján 1906. november 15-én Vay Ádámot helyezték a végső sírhelyére.

¹² Rákóczi itthon. Pesti Hírlap, 1906. október 30. 6–10.

¹³ Megszámlálhatatlan tömegek zarándokoltak Szlovenszko és Ruszinszko minden részéről Rákóczi virágba borult sírjához. Prágai Magyar Hírlap, 1935. április 9. 1–2.

Rákóczi-emléktáblát.¹⁴ A helyi lakosság magáénak érezte a szabadságharc örökségét, tisztelte annak vezérét. Ezt jól bizonyítja, hogy a rendezvényen több mint 3000 ember vett részt.¹⁵

Az újság április 9-ei visszatekintő beszámolója alapján valóban impozáns módon ünnepelték meg a fejedelem halálának évfordulóját. A rendezvényeken a magyarok mellett ott voltak a különböző nemzetiségek tagjai: a szászok, a szlovákok, a románok és a ruszinok. A nemzetiségek békés együttműködésének – amelyet a közös Rákóczi-tisztelet kapcsolt össze – szép példája a kurucok első győzelmének színhelyén, a Tiszaúj-lakon tartott ünnepség. A résztvevőket 100 fős lovas bandérium vezette az emlékoszlophoz, ahol a koszorúk elhelyezése után emlékbeszédek hangzottak el.

Végezetül érdemes leírtat készíteni arról, hogy a különböző időszakokban – a már korábban leírtak mellett – milyen fontosabb műemlékek, emléktáblák, illetve szobrok kapcsolódnak a Rákóczi-szabadságharchoz, valamint annak vezetőjéhez. A teljesség igénye nélkül bemutatjuk azokat a legfontosabb központokat, ahol különösen nagy

3. Ungvár – Bercsényi Miklós
(Györfy Lajos, 2012)

számban találkozunk ilyen, a kultusz ápolását szolgáló kulturális értékekkel. A sort kezdjük Ungvár várával, ahol Rákóczi-emlékkiállításal (ez a Kárpátaljai Megyei Honismereti Múzeum állandó tárlata) tisztelgnek a fejedelem emléke előtt. Az 1903-ban felállított tiszaujlaki emlékmű 1945-ben eltávolított turulmadara (2.) a várudvaron nyert elhelyezést, talapzatán a *Millennium* felirat olvasható. Ung vármegye egykori főispánja, a vár ura, a szabadságharc második embere, Bercsényi Miklós szintén megkülönböztetett figyelemben részesül a városban. Az erősségben került felállításra a mellszobra (3.), annak közelében a második feleségét, Csáky Krisztinát (4.) megőrkítő műalkotás. A városban szintén találhatóak olyan művészeti alkotások (emléktábla, szobor), amelyek az előbb említett három személyt örökítik meg.

2. Ungvár – A tiszaujlaki emlékmű lebontott turulmadara az ungvári vár udvarán

¹⁴ A Turul-emlékmű vagy Turulmadaras Rákóczi-emlékmű Tiszabökény, Tiszaújlak és Tiszabecs határában, a Tiszabökényhez tartozó földeken, egy mesterséges halom tetején áll, mely a kuruc csapatok 1703. július 14-én, a Tiszaújlak-Tiszabecs révnél vívott első győztes csatájának állít emléket. Az emlékművet eredetileg 1903-ban, a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 200. évfordulója alkalmából építették. Az emlékművet 1945-ben a szovjet hatalom első esztendejében lerombolták, majd a csata 286. évfordulója alkalmából 1989. július 16-án avatták fel. Lásd Magyar Nemzet, 1989. július 17. 10.

¹⁵ Uo., 6.

4. Ungvár – Csáky Krisztina
(Györfy Lajos, 2013)

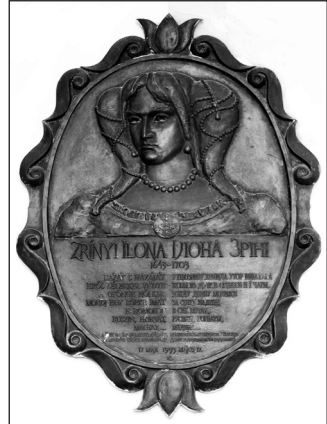
leírtak alapján érthető, hogy a várban Zrínyi Ilonának és fiának több emlékhelye megtalálható. A hős vándor asszony előtt tisztelegve a sárospataki Rákóczi Múzeum, a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Irodalmi és Művelődési Kör 1993-ban a belső udvaron domborműves emléktáblát (5.) állított fel. A sárospataki múzeum kezdeményezésére, a vár egyik helyiségében Rákóczi-emlékszobát alakítottak ki 1999-ben. A felső várban 2006-ban anyát és fiát közös szoborcsoportban (6.) örökítették meg.

6. Munkács – Zrínyi Ilona és a kis Rákóczi Ferenc (Matl Péter, 2006)

Még gazdagabb gyűjtőhelye a Rákóczi-szabadságharc emlékeinek Munkács. Az itteni várat Zrínyi Ilona 1680-ban örökség révén kapta meg, hogy aztán két év múlva Thököly Imrével kötött házasság révén a Habsburgokkal szembeni ellenállás fészkevé váljon a kijavított erősség. A Caraffa tábornok vezette 1686–1688 közötti ostromot a gyermek Rákóczi, anyja és húga együttesen szenvedték el. Miután a várat Zrínyi Ilona átadta a császáriaknak, a családot Bécsbe vitték.¹⁶

Munkács vára különösen kedves volt Rákóczinak. A fejedelem 1704-ben visszafoglalta egykori otthonát, amely egészen 1711-ig kuruc kézen maradt. Munkács a fejedelem működésének bázisa volt, gyakran tartózkodott az erősségben, kiemelt figyelmet fordított rá, egy francia hadmérnökkel megerősíttette. A fentebb

5. Munkács – Zrínyi Ilona
(Nagy Lajos Imre, 1993)

Még a millenniumi megemlékezés részeként, 1896-ban az erődítmény északkeleti bástyáján egy 24 méter magas oszlopot állítottak, rajta a nevezetes turulmadárral. Miután Trianonnal Kárpátalja Csehszlovák fennhatóság alá került, ezt elbontották, majd 2008-ban újjáépítették. A városban szintén több helyen található szobrok, emléktáblák, amelyek Zrínyi Ilonára és fiára emlékeztetnek. Külön kiemelő a település emlékei közül a Rákóczi-kastély (Fejér-ház) (7.), amelyben a fejedelem több alkalommal megfordult.¹⁷

Beregszász, amelyet sokan a szabadságharc bölcsőjének tekintenek, szintén kiemelkedő Rákóczi-emlék-

¹⁶ DUPKA GYÖRGY – ZUBÁNIC LÁSZLÓ: Rákóczi turulmadara. Ungvár–Budapest, 2019. Intermix Kiadó.60–63. [DUPKA–ZUBÁNIC, 2019.]

¹⁷ Uo., 59–60.

hely. Esze Tamás 1703. május 22-én itt bontotta ki a szabadságharc zászlóját.¹⁸ Ennek emlékére a posta épületén emléktáblát helyeztek el. A tarpai jobbágy, későbbi kuruc brigadéros kiemelt figyelemben részesül Beregszászon, emléktábla mellett, a 2011-ben átadott mellszobra az egykori Kaszinó előtti parkban található. A fejedelem több alkalommal járt a városban, a nevét viselő téren kezdődött el a szabadságharc. A településen állt az egykori Bethlen-Rákóczi-kastély, amely 1686-ban leégett, és azt valószínűleg a fejedelem állíttatta helyre. A helyiek által Grófudvarnak nevezett épületben működik a Bereg-vidéki Múzeum. Ebben Rákóczi-ereklyék tekinthetők meg. A fejedelem emléket az egykori kastély mai líceumi részén 1996-ban elhelyezett emléktábla (8.) őrzi. Ugyanitt emléktáblát állítottak 1991-ben Mikes Kelemennek (9.). Beregszász ad helyet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának. Épületében a névadónak 2008-ban emlékszobrot (10.) állítottak, két évvel korábban a fejedelem édesanyját (11.) örökítették meg hasonló módon. Régi vágya teljesedett be a város magyar polgárainak, amikor a II. Rákóczi Ferenc-emlékévé¹⁹ kiemelkedő eseményként 2019. december 17-én felavatták a fejedelem lovas szobrát (12.) a település központjában.²⁰

A szabadságharc nevezetes helye még Salánk, ahol szintén több emlék utal az akkori eseményekre. Itt is volt kastélya a Rákóczi családnak (mára elpusztult), itt tartották 1711 februárjában az utolsó kuruc országgyűlést. A monda szerint igen furcsa helyszínen, a Hömlőc-hegy tetején lévő erdőben találkoztak a résztvevők. A ma is látható asztalnak használt hatalmas kővön íródtak

7. Munkács – II. Rákóczi Ferenc dom-borműves emléktábla (1911, 1989: a felújított relief Matl Péter alkotása)

8. Beregszász – II. Rákóczi Ferenc (ifj. Pál Mihály, 1996)

¹⁸ 1703. május 21-én Tarpán és Váriban, majd május 22-én Beregszászon bontotta ki a „Pro libertate” zászlókat Esze Tamás.

¹⁹ A magyar Országgyűlés a 2019-es évet II. Rákóczi Ferenc emlékének nyilvánította a 32/2018. (XI. 27.) OGY határozatával.

²⁰ A beregszászi Rákóczi-szobor története 127 évre tekint vissza. Még a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 190. évfordulója (1893) idején megfogalmazódott egy általánosan óhajtott akarat, hogy Bereg vármegye egy lovas szobrot állíttson a Nagyságos Fejedelem emlékére. Örökös emléket szerettek volna állítani Tarpa és Vári után Beregszászban 1703. május 21–22-én végbement kuruc zászlóbontásnak, amelynek alkalmával éppen ebben a városban alakulhattak ki a gyalogos és a lovas századok. Vö. Bereg, 1893. augusztus 6. 2.

9. Beregszász – Mikos Kelemen
(Ortutay Zsuzsa, 1991)

a szabadságharc utolsó dokumentumai. Az országgyűlés emlékére a református templom karzatán emléktáblát (13.) helyeztek el 1935-ben a fejedelem halálának 200. évfordulóján. Nevezetes emlékhely még a település ún. Mikos-kútja (14.), ahonnan Mikos Kelemen naponta vitt friss vizet urának. Az évszázadok alatt ennek a helynek viszontagságos sorsa volt. 1970-ben a kutat betömték, majd 1991-ben kitisztították, és obeliszket emeltek az utolsó kuruc országgyűlésre emlékezve.²¹

Nemzeti identitás és történeti tudat Kárpátalján

10. Beregszász – II. Rákóczi Ferenc
(Tamáska János, 2008)

A magyar közösség a XIX. században alakította ki a nemzeti fejlődéshez szükséges gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális eszközrendszerét, ezek segítségével teremtette meg a nemzet tudatát. A magyar nemzettudat a kultúrnemzeti koncepció köré szerveződött, mely a nemzeti nyelv, a történeti hagyományok és a kultúra eszközével tudta hatékonyan leírni a Kárpát-medence magyarságának jellemzőit. Bár a magyar nemzettudat kiváló kutatójánál, Szűcs Jenőnél megjelent a magyar nacionalizmus és nemzeti tudat kettős jellege (kultúrnemzet, államnemzet), de már Bibó István is leírta azt, hogy az államnemzeti koncepció érvényesülése problematikus volt az állam többnyelvűsége és az egyes országrészek több évszázados eltérő fejlődése miatt.²² Az I. világháborút követő hatalomváltások,

illetve a trianoni döntés eredményeképpen a magyarság egy része kisebbségi sorba került, és ez megpecsételte a magyar nemzeti fejlődés irányát, aminek eredményeképpen a kultúrnemzeti koncepció vált általánossá a magyar közösségekben.

A nemzetépitést, a nemzeti elven való intézményesülés és a közösségi identitás kialakításaként határozhatjuk meg. Egyrészt minden közösség kialakít önmagáról egy képet, mely az önértelmezés keretrendszerét adja. Ennek a normává váló szabályrendszernek a segítségével határozza meg magát egy adott csoport, úgyhogy minden értelmzés kiindulópontjává saját eszmerendszerét teszi. Másrészt a kialakult eszme a társadalmi érintkezés politikai szintjén követeléseit mindig önmagával kényszerül

²¹ Beregi Hírlap, 1992. július 4. 5.

²² SZÜCS JENŐ: Nemzet és történelem. Budapest, 1984. Gondolat Kiadó. 30–31., BIBÓ ISTVÁN: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Budapest, 2011. Argumentum. 23–24.

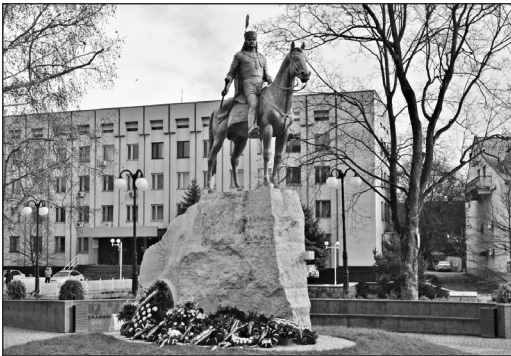

11. Beregszász – Zrínyi Ilona
(Dr. Berek Lajos, 2007)

megindokolni.²³ A politika reflexivitása nem csak a nemzetállami keretek között alakul így, hanem a kisebbségi nemzetépítés folyamatában is kimutatható.

Az etnikai magyar nemzet és a politikai Magyarország konstrukciója 1918-ig azt jelentette, hogy kisebb volt a nemzet, mint az ország, majd a trianoni békeszerződés után az ország lett kisebb, mint a nemzet. A változás után a magyar nemzet negyedrésze – több mint hárommillió ember – Magyarországon kívül nyert honosságot. A hárommillió magyar továbbra is a nemzet tagja maradt, de nemzeti létét a történelem nagy erőfeszítésektől tette függővé. Semmi sem vált olyan bonyolulttá a háború utáni Közép-Európában, mint a szétszakított nemzetünk közt megtalálni és megteremteni az érintkezés szabad útjait. Ezért az utódállamok

magyarsága egészen más értelmet volt kénytelen adni magyarságának is, mert mások lettek a lehetőségei, a jogai és a lehetőségei. Az utóbbi évek identitáskutatásai kiemelik azt a tényt, hogy az 1918 előtt kialakult „egységes magyar nemzet” tudata máig létezik a Kárpát-medencében. Akik magyarnak tartották magukat, azok egyben értelemszerűen a magyar etnokulturális nemzet részének tekintették magukat, értve ezalatt

12. Beregszász – II. Rákóczi Ferenc (Györfy Lajos, 2019)

a magyar anyanyelvűek közösségét.²⁴ Azt azonban látnunk kell, hogy az évszázados elkülönültség miatt kialakultak azok a regionális jelenségek, melyeket Kárpátalján is kimutattak a kutatások. „A kárpátaljai magyarság haza-képe – mivel többféle társadalmi közegben élte meg kisebbségi létének hat évtizedét – meglehetősen ellentmondásos” – írta a Spektrum Társadalomkutató Műhely kutatásának vezetője a kilencvenes évek kö-

zében. A kárpátaljai magyarság haza-képét elemezve a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a régió magyar lakossága megalkotta a saját, leszűkített haza-fogalmát, „amely szerint a haza nem ország, hanem az egykor volt igazi haza letört darabkája, egy szűkebb régió: a szülőföld, az a terület, ahol az ember saját hagyományai szerint él, ahol saját anyanyelvét használja, saját nemzettársaival alkot közösséget”.²⁵

²³ KÁNTOR ZOLTÁN: Kisebbségi nemzetépítés. *Regio*, 2000. 3. sz. 219–241.

²⁴ VERES VALÉR: A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, 2008. MTA – Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 35–60.

²⁵ KOVÁCS ELEMÉR: Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. *Kárpátaljai Szemle* 1996. 6. sz. 18–19.

A kárpátaljai Rákóczi-kultusz és a nemzeti identitás összefüggéseit vizsgáló kutatásunk megerősítette az előzőekben leírtakat. A nemzeti hovatartozás és az identitásvállalás szempontjából meghatározó tényezőknek az anyanyelv, a család, a hagyományok és a szellemi kultúra eredményei bizonyultak. Az „Ön szerint mely tényezők határozzák meg leginkább az ember nemzeti identitását?” kérdésre egy jellemző válasz: „Elsősorban az anyanyelv: akárhány nyelven beszélünk,

gondolkodni (pl. számolni), álmodni csak magyarul szoktunk. A közös eredettudatunk és a nemzeti történelmünk: olyan munkám van (történész, néprajzkutató, hagyományörző), hogy szinte a múltban élek. Őseink, rokonaink – ezek között lehetnek nem magyarok is, de ez nem számít. A közös haza: nem számít, hogy melyik országban élünk, Magyarországot hazánknak tekintjük. Még a vallás is meghatározó, pl. a kárpátaljai magyarok reformátusok, római katolikusok, esetleg görögkatolikusok, míg a többségi szlávok inkább ortodoxok.” (54 éves, Salánk) A válaszokból egyértelműen kiderült, hogy a magyar identitástudat inkább kulturális természetű, mint etnikai jellegű. Az állampolgári identitásnak nincs meghatározó szerepe a kárpátaljai magyar közösségben, ami a terület XX. századi történelmét ismerve nem meglepő. A nyelv, a hagyományok és a kultúra eszköztára lett a nemzeti azonosság-tudat hordozója, ennek segítségével leírható a térség magyar nemzeti kisebbségének történeti tudata.

A korábbi kutatások megállapították: a kulturális természetű identitásképzés fontos elemeként a kisebbségi magyar közösségekben a vallás szerepe felértékelődik az egyéni, valamint a csoportidentitás megőrzésében.²⁶ Az általunk megkérdezett kulturális szakemberek közül mindenki kiemelte a vallás közösségalkotó erejét. A „Van-e szerepe a vallásnak a nemzeti identitás megőrzésében?” kérdésre jellemző válasz: „Igen van! Kisgyermekéknél az esti imák és mesék anyanyelven történő hallgatása, illetve az istentisztelet, szent liturgia, mise anyanyelven való celebrálása nagyon fontos az identitás megőrzésében. Nálunk falun, aki református, az magyar nemzetiségű, illetve még vannak magyar görögkatolikusok. Ha ortodox vallású valaki a családban, előbb vagy utóbb az ukrán iskolába íratják a gyereket és lassan elfelejtik a magyar anyanyelvüket.” (42 éves, Salánk)

13. Salánk – A salánki országgyűlés emléktáblája (1935)

14. Salánk – Mikes kútja (1991)

26 GERE BEN FERENC: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, 1999. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely. 128–133. [GEREBEN, 1999.]

A történelemtől a társadalomban élő tudati képet a nemzeti azonosságtudat egyik meghatározó elemének tekintjük. A történelemből származó jelképek a nemzeti lét idődimenzióinak jól megfogható megjelenítői, melyek segítségével a múltban lezajlott drámai események színhelyei, szereplői, tárgyi emlékei alkalmasak arra, hogy a nemzeti érzést ébren tartsák. A jelképek használatával a történeti események köré kultikus tér alakítható ki, mely lehetővé teszi a nemzeti létezés tematikussá tételét, illetve a múlt tanulságainak állandó és folyamatos értelmezését.²⁷

A történeti tudat jellemzőinek és szerkezetének kiderítése egyszerű módszer alkalmazásával történt. Rákérdeztünk az interjúalanyoknál a megbecsült és az ellenszenves történelmi személyiségekre, a nagyra értékelt és a tragikusnak tartott történelmi eseményekre. A történelemben pozitívan megítélt személyiségek és események képletei nagy hasonlóságot mutatnak egymással, illetve korrelációt a művelődési szokásokkal. Az olvasási szokásokat vizsgáló kárpát-medencei vizsgálatok eredményei alapján általánosan elmondható, hogy a történelemtől kialakított kép összefügg a szellemi értékekhez való affinitással.²⁸

Kárpátalján a nagyra becsült történelmi szereplők közül II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona alakja emelkedik ki. Mindez azt jelenti, hogy a magyar történelmi példákhoz való ragaszkodás kisebbségi helyzetben a kulturális önvédelem eszközének tekinthető. A válaszadók hivatkozási pontjai rímelnék a térség történelmi hagyományaira (kuruc kor, Rákóczi-szabadságharc), szimbólumaira (turul, „Pro libertate” zászló), illetve nevezetes történelmi szereplőikre (II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Esze Tamás).

Az elutasított, a magyar közösség számára romboló történelmi személyiségek és események között a XX. század nagy veszteségeihez köthetők. A kisebbségi lét és az ezzel járó sors miatt a magyar állam felbomlásához kapcsolható történelmi személyek (Károlyi Mihály), valamint történelmi események (Trianon) váltak meghatározóvá. Emellett még a kommunista diktatúra kiépítése Kárpátalján, a beregi férfiak elhurcolása, illetve a kommunista mozgalom szereplői kerültek a negatívan értékelt történelmi erők közé.

Vizsgálatunk eredményeként megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyar közösség identitása az egységes magyar nemzeti identitásban gyökerezik. A történelemtől kialakított képek alapján az iránymutató, a közösség számára erkölcsi tartást adó történeti elemekben a Rákóczi-kultusz szereplői, szimbólumai és jellegzetes helyszínei dominálnak. Egy olyan ellenvilág rajzolódik ki, mely a XX. század pusztító erőivel szemben az összetartozás és a védettség vágyát erősíti meg a magyar közösségekben. A kárpát-medencei magyarokat ugyan a történelem elszakította egymástól, de a közös kulturális hagyomány és az ebből építkező értékrend mégis erős köteleket jelent a nemzet számára.

²⁷ CSEPELI GYÖRGY: Nemzet által homályosan. Budapest, 1992. Századvég Kiadó. 77–84.

²⁸ GEREBEN, 1999. 128–133.

Konklúzió

A Kárpátalján fennmaradt történeti hagyomány azt mutatja, hogy ezen a területen a nép történetében különösen jelentős, a folklórban is mély nyomot hagyó idő volt a kuruc-kor, a Rákóczi-szabadságharc, s II. Rákóczi Ferenc, akinek alakja köré mítosz teremtődött és személye történelemfelettivé vált. Itt áll Munkács vára, ahol a hős Zrínyi Ilona védte gyermekeit és a hazát, innen indult el az ország függetlenségének megteremtésére Bercsényi Miklós vagy itt szállt a legmagasabbra Rákóczi turulmadara, amely jelképe lett a magyar közösség szabadságvágyának. A néphagyományok, a harcokban mutatott hősiesség magatartás a nemzeti mitológia szerves része.²⁹ Rákóczi kultusza tudatformáló erőt képvisel, amely a társadalom egészének nemzeti identitását határozza meg mindenütt, ahol magyarok élnek. A kárpátaljai magyar közösség történetében és tudatában úgy él II. Rákóczi Ferenc, mint ahogy *Emlékiratok* című művében megfogalmazta: „Minden cselekedetem célja egyedül a szabadság szeretete volt, az a vágy, hogy hazámat az idegen járom alól felszabadítsam. Bátorított és erősített az a szándék, hogy megérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét.”³⁰

Salánk - Mihail Iscsenko: A salánki országgyűlés emlékére (2019)

29 DUPKA–ZUBÁNIC, 2019. 69–73.

30 II. Rákóczi, 1942.